

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

ISSN: 2147-7523 E-ISSN: 2630-5631
Publisher: Sakarya Üniversitesi

Cilt. 11, Sayı. 1, 133-158, 2024
DOI: <https://doi.org/10.26513/tocd.1373760>

Araştırma Makalesi / Research Article

İran Kadın Hareketi'nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

The Emergence and Development of the Iranian Women's Movement

Rukiye TINAS¹
Esin Erginbaş TOK^{2*}

¹ Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Eskişehir, Türkiye
rukiye_tinas@hotmail.com

² Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye
esin_erginbas@hotmail.com

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Öz: 1979 devrimi sonrasında doğan İranlı kadınlar, homojen ve örgütlü bir feminist harekete öncülük etmeseler de 1990'lı yıllardan itibaren farklı platformlarda bir araya gelerek resmî ideolojiye karşı antagonizma alanları inşa etmişlerdir. Buradan hareketle, bu makalede İran'da kadın hareketinin ortaya çıkışının ve feminist bir harekete doğru gelişiminin analizi amaçlanmıştır. Bu amaçla İran'da kökenleri 19. yüzyıla kadar uzanan kadın hareketi incelenirken öncelikle tarihsel bağlamı kaçırmamak adına Kaçar ve Pehlevi hanedanlıkları döneminde kadın sorunu ve kadınların hak mücadeleleri konusu ele alınmıştır. Ardından 1979 Devrimi sürecinde ve Humeyni liderliğindeki İslam Cumhuriyeti'nde kadının rolü ve statüsüne ilişkin mücadelesi incelenmiştir. Bu temel üzerine İran kadın hareketinin gelişimi birbirini takip eden dört dönemde analiz edilmiştir: 1) 1989-2005, İran'da kadınların eşit haklar mücadelesi ve İslami feminizm ortaya çıktığı dönem, 2) 2005 yılında başlayan ve özellikle kadınlar üzerindeki iktidar baskısının arttığı yaklaşık dokuz yıllık dönem, 3) Liberal bir havanın hissedildiği 2013 yılıyla başlayan ve 2022 yılında sona eren dönem, 4) Mehsa Emimi'nin ölümü üzerine protestoların gerçekleştiği 2022 yılı. Analizi gerçekleştirmeyi sağlayacak materyal için İngilizce, Fransızca, Türkçe ve Farsça – ekseriyetle ilk iki dilde – akademik literatüre başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran, 1979 Devrimi, İslami Feminizm, Kadın Hareketi.

Abstract: Although Iranian women born after the 1979 Revolution did not lead a homogeneous and organized feminist movement, since the 1990s, they have been gathering on different platforms and building zones of antagonism against the official ideology. Based on this observation, this article aims to analyze the emergence of the women's movement in Iran and its evolution towards a feminist movement. To this end, while examining the women's movement in Iran, whose origins date back to the 19th century, the issue of women and the struggles of women for their rights under the Qajar and Pahlavi dynasties were discussed. Next, the struggle regarding the role and status of women during the 1979 Revolution and the Islamic Republic led by Khomeini was examined. On this basis, the movement's evolution was analyzed in four successive periods: 1) 1989-2005, the period during which women's struggle for equal rights and Islamic feminism emerged, 2) The period began in 2005, during which the pressure from power increased, particularly on women, 3) The period begins in 2013, where a liberal atmosphere was felt and ended in 2022, 4) In 2022, when the demonstrations took place following the death of Mahsa Amini, academic literature in English, French, Türkiye, and Persian – mainly in the first two languages – was consulted for the material necessary for the analysis.

Keywords: Iran, 1979 Revolution, Islamic Feminism, Women's Movement

Geliş Tarihi/Received: 10.10.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 09.01.2024
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
29.01.2024

Giriş

İran'da bir kadın hareketinin ortaya çıkış nüveleri, ülkenin sosyo-ekonomik değişimleri tecrübe ettiği 19. yüzyılın ortalarında aranmalıdır. Avrupalı güçlerin

Cite as (APA 7): Tinas R. ve Erginbaş Tok E. (2024). İran Kadın Hareketi'nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 11(1), 133-158, <https://doi.org/10.26513/tocd.1373760>

This is an open access paper distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

ülkeye girmeleri ve Avrupa kapitalizminin etkisi, ülkedeki feodal yapıların dağılımını hızlandırmış; ülkeye yalnızca Avrupalı danışmanlar, diplomatlar ve ürünler girmekle kalmamıştır. Aynı zamanda toplum içerisindeki eğitimli kesimin kendi durumunu, özellikle de kadınlar üzerindeki baskıyı sorgulamaya başlamasına neden olan, kaynağında Fransız İhtilali'nden doğan birtakım Avrupa fikir ve yaşam stilleri de girmiştir (Behnam, 1991).¹

Kaçar Hanedanlığı'nda (1794-1925) sosyal yaşamın dışında tutulan kadınların rolleri ev içi alan ile sınırlı kalmıştır. Kadınların politik eylemlerde bulunmaları 19. yüzyılın sonlarına tekabül etmektedir. Arap ülkelerinin ekseriyetinin aksine, İran'ın bir kolonizasyon tarihi olmaması nedeniyle bu ülkede kadın hareketi erken ortaya çıkmıştır. Kolonize olmuş ülkelerde siyasi eylemlerin merkezinde milliyetçi hedefler yer alırken ve bağımsız kadın örgütlerinin önü kapatılırken İranlı aktivist kadınlar, kadına özgü vatandaşlık taleplerini ifade ederek kendilerini milliyetçi/meşrutiyetçi hareket ile tanımlamışlardır (Kian, 2010).

Pehlevi Hanedanlığı'na gelindiğinde (1925-1979), dönemin genel hatlarıyla merkezileşme, modernleşme, Batılılaşma kavramlarıyla karakterize olduğu bilinmektedir. Örneğin Rıza Şah, kadının imajı üzerinden modern bir ulus tasavvuru hedeflemiştir. 1936 yılında uygulamaya koyduğu Keşf-i Hicap düzenlemesiyle örtünme yasağı gelmiş; saygın kadın statüsü örtünün çıkarılmasıyla temellendirilmiştir (Afary, 2009, s. 156). Muhammed Rıza Şah'ın uygulamalarında ise modern ulus inşasında bir dizi seçkin kadının topluma örnek olarak sunulduğu görülmektedir. Örneğin Eşref Pehlevi (kız kardeşi), birçok ulusal ve uluslararası örgütün başında bulunmasıyla ve modern kıyafetiyle öne çıkarılmıştır. Fakat bu düzenlemelerin aksine 1979 Devrimi'ne giden süreçte başörtüsü, Pehlevi karşıtlığında bir simge hâline gelmiştir. Başörtüsü kullanmanın yeni anlamı, Şah rejiminin ve bu rejimin temsil ettiği her şeyin reddi olmuş, başörtüsü hem devrim sembollerinden birine hem de halk hareketinin amblemine dönüşmüştür (Hoodfar, 2013). Toplumun yekvücut verdiği destek sonucu gerçekleşen monarşi karşıtı hareket İslam Devrimi'ne dönüşmüş, dönemin bireyleri ve sonraki kuşaklar, ekseriyetle de kadınlar, bu sefer Şia temelli bir devlet otoritarizmi altında yaşamak zorunda kalmışlar ve mücadele etmişlerdir. Delphine Minoui'nin(2010, s. 83) de ifade ettiği gibi "Çağdaş İran'ın tarihi, her zaman 'ikinci cinsiyetini' tarihinden ayrılamaz olmuştur."

Post-1979 jenerasyonu kadınlarda ataerkil toplum yapısının veya dinin doğurduğu toplumsal cinsiyet eşitsizliği ya da cinsiyet rollerinin reddi söz konusudur. Dindar olup olmamalarından bağımsız olarak topyekûn kadınlarda yeni bir duruş hâkimdir. Yeni anlayışta dindar kadın dahi cinsiyet temelli sosyal sorunların çözümünü dinde aramamaktır. Genel olarak kadınların bir eşitlik talepleri ve onur/haysiyet mücadeleleri söz konusudur. Özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip olan kadınların iş piyasasında öncelikle mesleki ve ekonomik bağımsızlık talepleri mevcuttur.

Bu çalışmanın amacı İran'da kadın hareketinin ortaya çıkışı ve feminist harekete doğru gelişiminin ortaya konulmasıdır. Bu amaçla öncelikle Kaçar ve Pehlevi hanedanlıklarında kadın sorunu ve haklar mücadelelerine değinilecek, ardından devrimde kadının rolü ve Humeyni liderliğindeki İslam Cumhuriyeti'nde kadının statü mücadelesi incelenecektir. Devrim sonrası gündelik hayatlarına dahi sirayet eden cinsiyet eşitsizliği barındıran politikaları sorgulama girişimlerine ise 1989-2005 döneminde yer verilecektir. Radikal muhafazakâr cumhurbaşkanının seçilmesiyle değişen siyasi atmosfer çerçevesinde 2005-2013 yılları, yönetim tarafından baskıcı ama kadınların politizasyonlarının arttığı bir dönem olarak ele alınmıştır. 2013 yılı ve sonrası, kadınların bireysel eylemlerinin görünürlük kazandığı bir dönem olarak değerlendirilmiş ve çalışma, 2022 yılında başlayan kitlesel mahiyetteki Mehsa Emine protestoları ve bu protestoların kadın hareketindeki yerinin incelenmesiyle tamamlanmıştır.

Hanedanlıklar Dönemlerinde Kadın Sorunu ve Haklar Mücadelesi: 1794-1979

Kaçar Hanedanlığı Dönemi'nde (1794-1925) kadınlar kamusal alanın dışında tutulmuşlardır. Avrupa'ya seyahatleri vesilesiyle Nasreddin Şah, Avrupa'da kadın özgürlüklerini ve kadınların kamusal alandaki varlıklarını gözlemlemiş olmasına rağmen bu gözlemlerinin yansıması ülkesinin kadınları üzerinde olmamıştır (NCRI Women Committee, 2018). Kadınların politik eylemlerde bulunmaları 19. yüzyılın sonlarına tekabül etmektedir. Burada özellikle 1872 tarihli Reuter tavizine karşı 1890'da gerçekleşen eylemler ve 1891-1892 tarihlerinde tütün tekelinin İngiliz şirketine devredilmesine karşı gerçekleşen tütün protestoları – İran tarihinin ilk başarılı kitlesel hareketidir – örnek verilebilir. Bu eylemler, ülkeyi 1905-1911 Meşrutiyet Devrimi'ne doğru götürmüştür.

Meşrutiyet Devrimi sürecinde kadınlar sokak eylemlerinde ve yabancı güçlere karşı yeraltı eylemlerde yer almışlardır. Öte yandan ulema tarafından başlatılan yabancı ürün (İngiliz ve Rus) ithalatı boykotuna katılmışlar (Shuster, 1912, ss. 183-84) ve Rus bankasının yıkımına iştirak ederek millî bankanın kuruluşu için de fon toplamışlardır (Mahdi, 2004, s. 427). W. Morgan Shuster², İranlı kadınların toplumun özgürlük ruhunu canlı tutmada büyük katkılarından ve anayasal hükümet biçimleriyle Batı'nın siyasi, toplumsal, ticari ve etik kurallarının benimsenmesi için büyük milliyetçi hareketi kışkırtma arzularından bahseder (Shuster, 1912, ss. 191-93). Ayrıca devrim sürecinde kadınların özgürlük mücadelelerinin ve yüzyıllardır varlık gösteren kutsal geleneklerin en önemlilerinden bazılarını kırdıklarını belirtir. Shuster'a (1912, s. 191) göre 1907 yılı itibarıyla İranlı kadınlar, dünyanın en radikal denmese de en ilerici kadınlarıdır.

Evvelinde İranlı kadınların kritik durumlarını kaleme alan liberal erkek entelektüeller olsa da değişim ruhu taşıyan özellikle Anayasacılar kızların eğitim hakları için çok eşliliğe (poligami) ve kadınların izolasyonlarına karşı yazı yazarlar

olmuştur. Meşrutî yönetimi savunan kadınlar sosyal ve politik haklarını tartışmak üzere gizli cemiyet ve dernekler kurmuşlardır (Mahdi, 2004, s. 428). 1909 yılında milliyetçi motivasyonları olan anayasacı kadınlar mecliste sit-inler düzenleyerek siyasi hak talebinde bulunmuşlardır. O dönemde Tahran'da yayımlanan Danış ve Şukufe gibi dergilerde kadınların siyasi hakları, eğitimleri, ev alanının dönüşümü ve çekirdek ailenin karı-koca merkezli Avrupa modeline dönüşümü ana taleplerine yer verilmiştir. Tartışmaların ortak paydasında kadının statüsüne ilişkin reform yer alsa da örtünmesine ilişkin bir görüş birliği yoktur. 1911 yılında Hamedan temsilcisi Hac Şeyh Muhammed Taki Vekil el-Ruaya, mecliste kadınlara oy kullanma ve kendi derneklerini kurma haklarını verecek bir yasa tasarısı önermiştir. Milletvekillerinin çoğunluğunun – özellikle ulema – kadına siyasi haklar tanınmasını İslam'a aykırı görmeleri, kadının siyasi ve hukuki kavrayış yeteneğine sahip olmadıklarını düşünmeleri nedenleriyle yasa tasarısı kabul görmemiştir. Anayasacı kadınlar, haklar eşitliğinin kazılmasının kültürel bir değişime ve eğitime bağlı olduğuna inanmışlardır (Sedghi, 2007, ss. 54-58). Aktivist kadınlar din karşıtı propaganda yapmakla suçlandıklarından ya tutuklanmışlar ya da iltica etmek durumunda kalmışlardır. Ancak tüm tehditlere rağmen kadınlar faaliyetlerini sürdürerek davalarına yeni kadın üyeler kazandırmayı başarmışlardır. Ayrıca Kurretü'l Ayn'ın Babi dinini benimsemesinin ardından Müslüman kadın aktivistler sık sık Babilere³ bağlı olmakla ve yabancı çıkarlara ve kültürlerle boyun eğmekle suçlanmışlardır (Afary, 2009, ss. 113-114).

Rıza Şah Dönemi'nde (1925-1941) güçlü merkezî bir devlet modelinin ortaya çıkmasıyla İran'da kadın söylemi millîleştirilmiştir. Sosyalist, komünist ve milliyetçi kadın dernekleri yasaklanmışlar, kurucuları tutuklanmışlardır (Paidar, 1995). Modern devletin inşasıyla kadınlar modernleşme ve millî gelişme programına dâhil edilmişlerdir. Eğitim ve çalışma hakları ile siyasi haklar da elde etmişlerdir. Şehirde kızların okullaşmasının hızlanmasına paralel olarak 1936 yılında ilkokulda karma eğitim uygulamasına geçilmiştir. İran'ın ilk üniversitesi olan Tahran Üniversitesi'nin 1936 yılında kurulmasıyla kızlar yükseköğrenim hakkını da elde etmişlerdir (Sedghi, 2007, s. 71). Ekonomi sektörüne de girebilen kadınlar, bazı meslekleri icra etme özellikle eğitim ve idari alanlarda çalışma olanağını bulmuşlardır. Kadın lehine bu gelişmeler olurken aile içi cinsiyet ilişkileri bu yönde değişimden nasibini alamamıştır.

Rıza Şah'ın 1941 yılında tahttan indirilmesinin ardından kadın hakları ve kadınların kılık kıyafetleri, muhafazakâr ve seküler kesimlerin başat tartışma konularından biri olmuştur. Önceki dönemin bağımsız kadın hareketinin gazileri ve yakın zamanda serbest bırakılan sol gruplar gazete çıkarmışlar ve çok sayıda örgüt, hayır ve meslek dernekleri kurmuşlardır. Seleflerine benzer şekilde, bu gruplar kadınların eğitimi ve okuryazarlığı, kadın aleyhine yasal eşitsizlikler ve oy hakkı sorunlarını dile getirmişlerdir. 1953 yılından Beyaz Devrim'e (1963-1979)⁴ kadar olan dönemde bir dizi kadın yardım kuruluşu, mesleki dernek ve dergiler

faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca 1955 yılında Mehrengez Devletşahi tarafından kurulan Cemiyet-i Rah-ı Nu-i Banuvan dâhil olmak üzere yeni örgütler ortaya çıkmıştır. Aile Koruma Kanunu'nun (1967)⁵ hazırlanmasında aktif rolü olan bu cemiyet, düşük gelirli gruplardaki kadınlara bazı refah ve eğitim hizmetleri de vermiştir (Paidar, 1995, s. 137). Tüm bunlar olurken Şah, 1957 yılında kurduğu İstihbarat ve Güvenlik Teşkilatı (SAVAK) aracılığıyla kadın aktivistler dâhil tüm muhalifleri izlemeye almıştır. Öyle ki muhalifleri zaman zaman işkenceye de başvurarak baskı altına alan SAVAK, Foucaultcu anlamda sanal bir panoptikon hâline gelmiştir (Afary, 2009, 202; Sotoudeh vd, 2023, ss. 329-43). Dolayısıyla Şah ve SAVAK'ın politikalarına karşı örgütlenen kadınlardan SAVAK tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırılarda öldürülenler olmuştur (Baneinia ve Orhan, 2021, s. 1910).

Son olarak, dönemin ilk büyük olayı 1959'da Şûra-yı Ali-yi Cemiyetha-yi Zenan-i İran adlı bir konseyin 18 kadın örgütünü bir araya getirerek Şah'ın ikiz kardeşi Prenses Eşref Pehlevi başkanlığında kurulmasıdır. Federasyon bağımsız olmasına rağmen 1966 yılında Sazman-ı Zenan-ı İran'ın (WOI)⁶ kraliyet himayesinde kurulmasıyla doruğa ulaşan devlet destekli kadın hareketinin başlangıcı olmuştur (Afkhami, 2012). 1963 yılından 1979 yılına kadar olan dönemin kadın hakları aktivistleri iki gruba ayrılmıştır: Birinci grup müesses nizamı destekleyip siyasi, bürokratik ve sosyal kurumlara katılarak kamusal alana girmiştir. Bu kadınlar, hükûmetin desteklediği WOI'de ve resmî olarak desteklenen iki siyasi partide aktifti. İkinci grup ise rejim karşıtı ve devlete meydan okuyan kadınlardan oluşmaktadır. Farklılıklarına rağmen bu iki grubun kadına ilişkin ortak kaygıları ve kadın sorununa yaklaşımları örtüşebilmiştir (Sedghi, 2012).

İslam Devrimi'nde ve Humeyni Dönemi'nde Kadının Rolü ve Statü Mücadelesi

Devrimin ardından şeriata aykırı olmaları gerekçesiyle önceki yönetimin düzenlediği aileye ve evliliğe ilişkin yasalar revizyona tabi tutulmuştur. Devrimden yaklaşık iki hafta sonra (26 Şubat), Devrim Lideri Humeyni, mahkemelerin kadın lehine olan Aile Koruma Kanunu'nun (1967) – ta ki bu kanunda sakıncalı görülen yasaların yürürlükten kaldırılmalarına kadar – uygulanmasını durdurmalarını emretmiştir. Bununla birlikte, erkek lehine olan boşanma konusunu hafifleten bu kanunla erkek, eşinden sağlam bir gerekçe olmaksızın boşanamamaktadır. Erkeğe çok eşlilik hakkı da düzenlemeye tabi tutulmuştur. Yani erkek yeni bir evlilik gerçekleştirmek için ilk eşinin iznini almak zorundadır. Bu kanun ayrıca örtülü şekilde velayet davaları gibi ailevi davaların görülmesini dinî mahkemelerden Aile Koruma Mahkemelerine devretmiştir. Geçici hükûmet (Şubat-Kasım 1979) öncelikle evlilik yaşını 1967 yılındaki hâline döndürmüştür.⁷ Eylül 1979'da ise Devrim Konseyi'nin onayladığı kararnameyle hâkimlerin müçtehit olmak zorunda olduğu dinî mahkemeler yeniden kurulmuştur. Boşanmaya ilişkin olarak da

erkekler, eşlerini tek taraflı boşama ve çok eşlilik haklarını yeniden kazanmışlardır. Ayrıca Humeyni, İran'a döndükten bir ay sonra yine İslam geleneğine uygun olarak kadınların hâkim olmalarının yasaklanmış olduğunu ve iki kadın şahitliğinin tek bir erkek şahitliğine eşitliğini ilan etmiştir. Sonrasında kadınlara iş alanında başörtüsü takma zorunluluğu getirilmiş; plajlarda, sportif etkinliklerde ve kamusal alanda ayırım uygulaması ortaya çıkmıştır (Hoofar, 2013).

Devrimden kısa süre sonra meydana gelen bu beklenmedik değişiklikler haftalarca süren spontane eylemler doğurmuştur. 8 Mart Dünya (Emekçi) Kadınlar Günü'nde binlerce kadının katılımıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Adalet Bakanlığında seküler ve İslami kesimlerin kadınlarının destekleriyle kadın avukatlar birçok miting düzenlemişlerdir. Solun da dâhil olduğu birtakım siyasi partiler veya hükümet kontrolü altında olan radyo ve televizyonun boykotuna rağmen kamuoyu kadınlara önemli destek vermiştir. Bu gelişmelere karşı mücadele etmek amacıyla seküler ve İslami kesimlerin aktivistleri bağımsız bir feminist örgüt kurmayı denemişlerdir. Fakat aktivistler farklı ideolojik aidiyetleri olan insanlarla ittifak kurma noktasında tecrübesizlerdir (Arjomand, 2009).⁸ 1981 yılına gelindiğinde artık kadınlar yaklaşık seksen yılda, 1900-1979 yılları arasında elde etmiş oldukları hakların neredeyse tamamını yitirmiş vaziyettedirler (Hoofar, 2013). Kadınları "asıl yerleri olan" evlerinde tutmak amacıyla sistem çeşitli yollara başvurmuştur: Kreşlerin kapatılması, erken emeklilik hakkının sunulması, kadınların gelirlerinin eşlerine aktarımı gibi. Kadınların ellerinde yalnızca siyasi hakları kalmıştır.

Örgütlü direnişin sonu, kadın mücadelesinin sonu anlamına gelmemektedir. Seküler kesimin kadınları, gizli toplantılar düzenlemeye devam etmişlerdir. Yalnız tüm kadınları ortak bir paydada buluşturmak gerekmektedir. Bu ortak payda, tüm sınıf ve etnik grupların kadınlarını ilgilendiren aile hukuku sorunları olacaktır. Yüksek eğitilmiş orta sınıf mensubu seküler kesimin aktivistlerinin iltica etmiş sayısız kadınla bağlantıları, onların uluslararası medya aracılığıyla ülkedeki cinsiyet ayrımcılığını duyurmalarını sağlamıştır. Yine eski bir muhalefet aracı olan dergilerde aktivistler rumuz kullanıp adaletsizlik olarak gördükleri birtakım raporları yayınlamışlardır. Onlara göre İslam hem ataerkil hem de kadın düşmanı (mizojin) bir din olduğundan söz konusu aktivistler seküler/laik bir devlet ve hukuk sistemini savunmaktadırlar. Taleplerini, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi (CEDAW) gibi uluslararası anlaşmalara dayandırmışlardır.

Mücadelede iki kadın tipi söz konusudur: İlki sol ideolojilerden liberalizme kadarki siyasi yelpazeyi temsil eden seküler kesimin kadınları; ikincisi ise sağı temsil eden İslami kesimin kadınlarıdır. Bu mücadelede ikinci grup kadınları iki alt gruba ayırmak mümkündür: Birinci alt gruba göre sistemin uygulamaya koyduğu sözde şeriata uygun politikalar aslında uygun değildir. Otantik İslam anlayışının kadınlara karşı ayrımcı olmadığını savunmuşlardır. İslam dininin eşitlikçi yapısı konusunda hem konuşmuş hem de yazılar yazmışlardır. İkinci alt grup kadınları ise sistem ile

çalışmakta beis görmezlerken devlet mekanizması içinde bulunarak otantik İslam anlayışı ile ters düşen kadının aleyhine ayrımcı uygulamaların önüne geçmeyi planlamışlardır. Devlet otoriteleri bu kadınların ortaya attıkları iddiaları kulak arkası etseler de kadının maruz kaldığı adaletsizlikleri duyurmak için kadınlar büyük çaba göstermişlerdir.

1980'li yılların ortalarına gelindiğinde dönemin en etkili kadın dergilerinden Zen Roose yeni bir strateji uygulamaya koymuştur. En liberal dinî cemaat liderlerinden, dergide kendileri için oluşturulmuş köşede okuyucularının sorularını yanıtlamaları veya kadın sorununa dair konulara ilişkin mülakatlarda bulunmaları istenmiştir. Bu bir ilktir çünkü daha önce dinî önderler uzun bir dönem kadın sorununa dair söz almamışlardır. Tüm bu çabalar iki sonuç vermiştir: Biri, şehit dullarının tekrar evlenseler bile çocuklarının velayetini alabilecek olmalarıdır. Bu yenilik yalnızca şehit eşlerini ilgilendirse bile kadınlar açısından önemli bir kazanım olmuştur. Sistemin bazı uygulamalarının “Allah sözü olmadığı” gerekçesiyle tartışılıp değiştirilebileceğini göstermiştir. Diğeri ise kadınların boşanma talep edebilecekleri koşulların belirtildiği yeni bir evlilik sözleşmesinin oluşturulmasıdır. Aynı zamanda kadınların çalışma veya eğitimlerini devam ettirme hakları ile ilgili koşulların belirlenmesi için de bir hareket alanı bırakılmıştır (Hoofar, 2013).

Devrimden kısa süre sonra meydana gelen bu gelişmeler, sistemin aile kurumunu seriata uygun hâle getirmeye niyetli olduğunu göstermektedir. Bu durumun, en başta kadınlar üzerine yansımaları olmuştur. Devrim sonrasında oluşturulan Anayasa'da (1979), devrime giden süreçte özellikle kadınların “büyük seferin (cihadın)” tüm aşamalarında görünür ve aktif oldukları açıkça belirtilmiştir. Ayrıca “despotik” olarak nitelendirilen Pehlevi yönetimi altında büyük baskılara katlandıkları ifade edilen kadınlara daha fazla hak verilmesinin doğallığı belirtildikten sonra, ailenin toplumun temel taşı ve erkeklerin büyümeleri ve ihtişamları için temel merkezi olduğu eklenmiştir. Aileye ilişkin bu bakış açısına uygun olarak kadın, tüketimin ve sömürünün yaygınlaştırılması hizmetinde bir “nesne” veya “araç” olmaktan kurtulmuştur. Anneliğin çok önemli olduğunun, kutsal sorumluluğunu geri aldığı ve ideolojik öncüler yetiştirdiğinin altı çizilmiştir. Kadınların aktif varoluş alanlarında erkeklerin yanında yürümelerinin gerekliliği ifade edildikten sonra da kadının daha kritik bir sorumluluğun altına gireceğinin ve İslam nazarında daha yüce ve değerli bir takdire mazhar olacağına müjdesi verilmiştir (Papan-Matin, 2014).

Anayasa'da (1979) belirtildiği gibi devrime iştirak eden bir grup olarak kadınlar, kaderlerini kendilerinin tayin edebilecekleri inancına sahip olmuşlardır. Marie Ladier-Fouladi'nin ifade ettiği gibi bu gerçeklik İran'ı “aşağıdan sekülerleşme” (Ladier-Fouladi, 2015) sürecine götürmüştür. Paradoksal olarak rejimin toplumu yukarıdan İslamileştirme çabalarının, kadınların özgürleşmesi için belirleyici sonuçları olan sosyo-demografik bir devrimle uyumu göze çarpmaktadır. İslam

Cumhuriyeti, Thierry Coville'in "görünmez devrim" olarak tanımladığı kadınların güçlendirilmesi sürecine istemeden katkı sağlamıştır (Rouach, 2019, s. 10). Özellikle 1980-1988 yılları arasında gerçekleşen İran-İrak Savaşı sürecinde yasalara ve geleneklere (ataerkil yapı) yani siyasi ve dinî otoritelerin bunları aleyhlerinde yorumlamalarına meydan okumuşlardır. İslam devletinin getirmiş olduğu eşitlikçi olmayan evlilik kurallarına da farklı şekillerde karşı gelmişlerdir. Örneğin üremedeki rollerini kadınların bizzat kendileri sorgulamışlardır. "Bedenimiz bizimdir!" diyerek çocuk doğurup doğurmayacaklarına, doğuracaklarsa kaç çocuk doğuracaklarına kendileri karar vermişlerdir. Dolayısıyla hem doğum kontrol hem de kürtaj uygulamalarına başvurmuşlardır. İslam Cumhuriyeti'ne geçişle aile kurumunun muhafazası adına kürtaj hakkı tanıyan yasaya ve aile planlama politikasına son verilmiştir. İlginç olan Eylül 1979'da Humeyni'nin bizzat kendisinin bir fetva ile doğum kontrol yöntemlerine açıkça izin vermiş olmasıdır. Yeni sistemin bu hamlesi beklenen sonucu doğurmamıştır (Ladier-Fouladi, 2015). Daha önce ifade edildiği gibi zorlu koşullarda "aşağıdan sekülerleşme" ve kadınların mevcut kısıtlayıcı normları kendi usullerince sorgulamaları ile 1986 yılı itibarıyla doğurganlıkta ciddi bir azalış meydana gelmiştir. Gerek evlilik yaşının kadınlarda artması gerekse doğum kontrol yöntemlerine başvurmaları, İran kadınlarının özgürleşme işaretleri olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte evlilik dışı birlikte yaşama gibi yeni bir birliktelik tipi ortaya çıkmıştır. Kadınlar, yeni sistemin İslamileştirme politikasını, uygulamalarıyla baltalamış görünmektedirler. Bu durum da büyük ölçüde onların eğitim düzeylerinin artmasına bağlıdır. Devrimden sonraki yirmi yılda genel olarak okullaşma, özelde kızların okullaşması önemli ölçüde artmıştır. Aynı zamanda kızlar erkeklere nazaran eğitimlerini daha yüksek düzeylere çıkarmaktadırlar. Dolayısıyla bilgiye erişimde cinsiyetler arası eşitsizlik durumu önemli ölçüde kalkmıştır. Böylelikle bu dönem, evvela kentlerde ardından kırsal kesimde İran'da zihniyetlerin değişime uğradığı bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Kadınların Ortak Hak Arama Çabaları: 1989-2005

Küresel ekonomiye entegrasyon, liberalizm ve özelleştirme gibi programlarla karakterize olan bu dönem, Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığında, savaş sonrası izlediği ekonomi programları sonucu yeniden inşa dönemi olarak kayıtlara geçmiştir. Hedeflenen ekonomik kalkınmanın yanı sıra Rafsancani, kadınların toplumdaki konumuna yönelik politikalar da izlemiştir. Devrimden sonra yönetimin üst kademelerinde yer almayan kadınların bu dönemde siyasal alanda kazanımları olmuştur. Rafsancani, 1992 yılında kadın işlerinde danışman olarak Şehla Habibi'yi atamıştır. Böylece ilk defa bir kadın, yönetim kademesinde bu pozisyonda yer almıştır. 1992 Meclis Seçimlerinde ise meclise 9 kadın girmiştir. Yine 1996 Meclis Seçimlerinde, meclise 13 kadın girmiş (Baneinia ve Orhan, 2021, s. 1912) ve bu seçimler kadınların seçimi olarak tarihte yerini almıştır.

1990'ların ortalarında genç nesil – Asef Bayat'ın ifadesiyle Post-İslamcı nesil – yukarıdan aşağı dayatılan İslami devlet ve toplum dizaynına yabancılaşarak “kendilerini boğan İslamcılıktan” ayrılmaya başlamıştır. Bu neslin içinde Post-İslamcı kadın da vardır. Örneğin kadınların kamusal alandaki varlıklarının artmasının yanında örtünme kurallarına uymama, yetersiz/uygunsuz örtünme gibi davranışlar ortaya çıkmış, moda uygun renkli kıyafetler görünürlük kazanmıştır (Bayat, 2015, ss. 112-15). Kadınlar bu dönemde, devletin toplumsal cinsiyet ideolojisini ve bu ideolojinin çizdiği sınırları sorgulamaya başlamıştır. İran-İrak Savaşı'nın etkisiyle oluşan siyasi atmosfer, kadınların sesini bastırmıştır. Savaş faaliyetlerine katılmış ve sisteme karşı olmayan birçok Müslüman kadın, devrimin eşitlik vaatlerinin gerçekleşmediğini ve devletin “İslami giyimli ataerkilliği” temsil ettiğini görmüştür (Mahdi, 2004, s. 440). Fakat kadınlar yukarıdan aşağı uygulanan İslamileştirme politikalarına karşı eğitim, iş, sanat ve sporla ilgilenecek gündelik hayat pratiklerini sürdürmeye çalışmışlardır. Devletin hedeflediği “örnek Müslüman kadın” hakkında çekinceler ve sorgulamalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunu aşmak için ise soyut bir modeli temel almaktan ziyade kadınların gündelik yaşamlarından türeyen, feminizm kavramının kökeninden öte kadının ikincil konuma itilmesiyle ilgilenen, entelektüel kaynaklarını İslam ile sınırlamayan bir feminizm anlayışı ortaya çıkmıştır (Bayat, 2015, ss. 130-139). Söz konusu çekinceler; bir tarafta insan hakları temelinde Batılı seküler feminist çizgiyi izleyen diğer tarafta İslam adına geliştirilen ataerkillikle mücadele edebilmek için İslam'ı referans gösteren kadınları, dağınık görüntüden kurtararak birlik olmaya itecektir (Khosrokhavar ve Roy, 2013, s. 156). 1980'li yıllarda farklı sosyo-ekonomik, kültürel geçmiş ve siyasi tutumlara karşı edilgen/pasif yurttaşlığa indirgenen kadınlar, 1990'lı yıllarda kadın hakları konusunda toplumsal ve hukuksal alanda sonuç alabilmek için ortak zeminde buluşmuşlardır.

1990'lı yıllar boyunca aralarında Mehrangiz Kar ve Şirin Ebadi gibi hem seküler hem de İslami kadın hukukçuların yürüttüğü kampanyalar sonuç vermiş; meclisten kadınlar lehine yirmi yenilenmiş aile yasası çıkarılmıştır (Povey, 2015, s. 76). 1992 yılında daha önce dinî hükümler tarafından öngörülmediği düşünülen yasal bir tazmin biçimi olarak kadınlar için boşanma sonrası nafakayı sağlayan bir hüküm yer almıştır (Osanloo, 2009, s. 127). 1994 yılında boşanma yasasında yapılan değişikliklerle dava açmak isteyen erkeklerin, hukuk mahkemelerine başvurması zorunlu kılınarak kadınların boşanma davası açma hakları genişletilmiştir (Povey, 2015, s. 76). 1990'lı yılların ortalarında ortaya çıkan bir diğer önemli değişiklik, evlilik süresince edinilen malların çiftler arasında adil bir şekilde bölünmesi üzerinedir. Bir erkek eşini sebepsiz yere boşamaya karar verdiği takdirde erkeğin mal ve servetinin yarısı eşinin hakkı sayılmıştır. Kadın hakları aktivistlerinin çabalarıyla çıkan söz konusu bu reformlar özellikle yoksul kadınlara maddi güvence oluşturması ve erkeğin tek taraflı boşanma hakkına sınırlamalar getirmesi bakımından önemli değişiklikler sağlamıştır (Osanloo, 2009, s. 127). Söz konusu değişikliklerde görüldüğü üzere bu sürecin en büyük yeniliği, kadınların

yürürlükteki kanunların gözden geçirilmesi ve revize edilmesi amacıyla hukuksal tartışmalara katılım sağlaması olmuştur.

İranlı kadınların devlette ve toplumda kadın haklarında iyileşmeye yönelik çağrıları, toplumun üst kademelerinde yer alan kadınların çabaları olarak değerlendirilmemelidir. Onlar, İslam'ı öğrenerek kadınları geri planda tutan dinî uygulamaları tersine çevirmeyi hedeflemiş; Zehra Rehneverd ve Tahire Seffarzade gibi pek çok kadın, İslam'da kadının "gerçek" duruşunu keşfetmek için kalemi eline almıştır. Bu gibi isimler; Kuran'ın erkek egemen toplumlardaki ataerkil yorumlarını referans almak yerine İslami olarak görülen güncel uygulamaların yeniden yorumlanmasını talep etmişlerdir. Kadınlar tarafından kendileri hakkında yazılan kitapların çoğalmasıyla İran tarihinde emsali görülmemiş kadın edebiyatı ortaya çıkmıştır (Ramazani, 1993, ss. 424-425). Bununla birlikte 1990'lı yıllarda kadın hareketinde sol seküler eğilimli ve dindar kadınların birlikte yer alması sonucu, terminolojik olarak İrani Feminizm ve İslami Feminizm ifadeleri kullanılmaya başlanmıştır (Başar, t.y.). 1992 yılında Şehla Şirket'in kurduğu meşruiyetini özellikle İslam'ın Şii söyleminin modern yorumundan alan ve kendini ilk defa İslami Feminist olarak tanımlayan Zenan dergisi, İslam'ın feminist bir okuması adına dinî düşüncenin reforme edilmesini talep etmiştir. Batılı feminizm ile İslami feminizmin birbirini dışladığı görüşünü, bu iki feminist yaklaşım arasındaki söylemsel bağları ortaya koyarak çürütmeye çalışmıştır (Sinkaya, 2010, ss. 59-60). Yani kadın erkek eşitliğine, cumhurbaşkanlığı ya da fakih gibi üst makamlara kadınların gelebilmesine olanak sağlayan toplumsal cinsiyet temelinde savlar sunarak kutsal metinlerin ataerkil çıkarımlarını dilsel çözümlerle sorgulamıştır (Bayat, 2015, s. 140). İslami feminizmin öncülüğünü Zenan'ın yanı sıra çok sayıda dergi ve gazete de üstlenerek kadınların birçok yazı yayımlamasına, yeni fikirler ve ifade biçimleri keşfetmesine yol açmıştır. Kadınlar kişisel meselelerin ötesinde yaşam ve toplumsal kültüre dair sorunları da irdelemişlerdir.

23 Mayıs 1997'de Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle⁹ başlayan reform dönemi (Sayın ve Çırakoğlu, 2019), Hatemi'nin hukukun üstünlüğü, düşünce özgürlüğü, sivil toplum, medeniyetler arası diyalog söylemleriyle hak kavramını merkeze alarak konuşması ve kadınlar ile gençler tarafından destek görmesi bakımından önemlidir (Mir-Hosseini, 2002, p. 39). 1997 yılında reformist hareketin ortaya çıkmasıyla İran'da kadın hakları mücadelesi, Batı'dan devralınan bireycilik anlayışıyla da yeni bir aşamaya girmiştir. Bu dönemde, demokrasinin kitlesel olarak genişletilmesi hedefi doğrultusunda; sivil toplum kuruluşlarının, medyanın ve toplumsal hareket aktivizminin genişlemesine ve güçlenmesine tanık olunmuştur. Bunun yanında kadınlar siyasi kazanımlar elde etmişlerdir. İranlı kadınlar, reform hareketinde merkezî bir rol oynayan aktörlerden – kadınlar, öğrenciler ve entelektüeller – biri olarak öne çıkmıştır (Rostami-Povey, 2016, s. 29). Dönüşen bu rol, devrimde rolleri karizmatik ve geleneksel liderler tarafından belirlenen bir kitlenin parçası olmanın aksine hedeflerini ve bunlara nasıl

ulaşabileceklerini hesaplayarak hareket eden kadın kimliğiyle yer almalarıyla açıklanmaktadır (Mohammadi, 2007, s. 17).

Siyasi kazanımlara bakıldığında Masume İbtikar cumhurbaşkanı yardımcılığına getirilmiş, 1997-2005 yılları arasında bu görevi yürütmüştür. Kendisi devrimden sonra kabineye giren ilk kadındır. 1999 Yerel Seçimlerinde 297 kadın il belediye meclisi, 484 kadın da ilçe belediye meclis üyeliğine seçilmiştir. Yine bu dönem, ilk iki yıl boyunca neredeyse bin kadının yönetici pozisyonunda görevlere eriştiği belirtilmektedir. Aralarında bakanlara danışmanlık, bakanlıklarda genel müdür veya müdür yardımcılığı gibi pozisyonlar da yer almaktadır (Mohammadi, 2007, ss. 15-16). Bunların yanı sıra kadın milletvekilleri toplantılar düzenleyerek kadın ve kız çocuklarının haklarına ilişkin hazırladıkları bir dizi yasa tasarısını meclisten geçirmeyi başarmışlardır. Örneğin meclis, kızların yasal evlenme yaşını 9'dan 15'e çıkarmayı hedeflemiş ancak AKK'nin müdahalesiyle evlenme yaşı 13 olarak belirlenmiştir. Kadınlar boşanma konusunda bazı haklar kazanmış ve meclis, kadınların mehrini vergiden muaf tutmuştur. Bekâr kadınlar, devlet burslarıyla yanlarında erkek olmaksızın yurt dışında eğitim için izin almıştır. Ayrıca çocuklar ve lise öğrencileri için renkli üniformalara ve başörtülerine izin verilmiştir (Afary, 2009, s. 329).

Bu dönemde homojen bir kadın hareketi olmasa da toplumun çeşitli kesimlerinde kadın faaliyetlerinde artış olmuştur. Toplumsal alanda kadınlar, en büyük kazanımlarını ulusal ve yerel düzeylerde faaliyetler yürüten gazete ve edebiyat yayınlarında elde etmişlerdir. Hatemi'nin kabinesindeki Kültür ve İslami İrşad Bakanı Ataullah Muhacerani'nin liberal politikaları, özgür basın ortamı sağlayarak siyasal sisteme yönelik eleştiri dalgasının önünü açmıştır. Örneğin İran toplumunda kadın meseleleri üzerinde en fazla etkiye sahip olan Zenan, sistemin muhafazası yoluyla dinde reform tartışmalarına yer vermiştir. İslami feminizmin öncülüğünü yapan dergiler, seküler kadınların da yazılarıyla katkıda buldukları platformlar olmuşlardır. Yani "İslami kadına karşı seküler kadın" ikiliği son bulmuştur (Bayat, 2015, s. 139). Yayınlarda, kadınların aile içindeki konumlarına, hukuka, istihdama ve eğitime erişime kadar uzanan sıkıntılarına yer verilmiş; cinsiyet eşitsizliklerinin Kuran'dan kaynaklanmadığı, İslam hukukunun yanlış yorumundan kaynaklandığını savunan birçok İranlı kadın aktivist İslam tarihinde kadının rolü hakkında yazarak dinin gerçek ruhunu yeniden yakalamaya çalışmıştır (Povey, 2015, s. 77). Ziba Mir- Hosseini, bu tartışmaların yanı sıra devletin kırmızı çizgilerinden biri olan ve devrimden sonra tartışmaya açılmayan örtünme uygulamasının 1997 yılından sonra basın yoluyla tartışmaya açıldığını, örtünmenin zorunlu kılınmasının gerekçelerini sorgulayan yazıların reformist basında yer aldığını ifade etmiştir (Mir-Hosseini, 2002, s. 42).

Hatemi'nin sivil toplum söylemleriyle, Rafsancani yönetiminde başlayan sivil toplum örgütlerindeki artış da bu dönem hız kazanan önemli gelişmeler arasındadır. Toplumsal açıdan bakıldığında 1997-2000 yılları arasında kadın

yönetimindeki hükûmet dışı organizasyonların sayısının %320 arttığı belirtilmektedir (Mohammadi, 2007, s. 16). Ülkenin birçok yerinde kadınlar bir araya gelerek İslam'da kadının yerini, kadın haklarını yani kadınların toplumdaki statüsünü ve hatta Ali Şeriatî ve Murtaza Muttaharî gibi devrim ideologlarının kadınlara bakışını tartışma fırsatı bulmuşlardır (Povey, 2015, s. 78). Örneğin 1999 yılında kurulan Merkez-i Ferheng-i Zenan, Şirin Ebadi, Pervin Ardalan ve Nuşin Ahmedî Horasani gibi kadın hakları için mücadele eden aktivistleri bir araya getirme işlevi görmüştür. Hükûmet dışı organizasyonların kurulması, söz konusu bu işlevlerin yanı sıra seküler kesimin kadınlarına da bir alan yaratmış, diğer feminist hareketler ile doğrudan iletişim ve iş birliği fırsatı doğmuştur. Bununla birlikte bir bütün olarak İranlı kadın hareketine ama özellikle seküler kadın hareketine tanınma ve dinamizm getiren olay, Şirin Ebadi'nin Nobel Barış Ödülü'nü alması olmuştur (Hoodfar ve Sadr, 2010, ss. 898-99). Böylelikle Nobel alan ilk İranlı ve ilk Müslüman kadın olmuştur. Bu ödül aynı zamanda dış dünyanın İranlı kadınların mücadelesinden haberdar olduğunun ve destek ile dayanışma sağlanabileceğinin farkına varılması açısından da kadınlara umut olmuştur (Hoodfar ve Sadeghi, 2009, s. 217).

Bunlara ek olarak Şirin Ebadi'nin girişimiyle 2003 yılında kurulan Hamandisi Zenan, farklı sosyal, siyasal ve kültürel aidiyetleri bulunan kadınları bir araya getiren koalisyonlardan biri olmuştur. 12 Haziran 2005 tarihinde çoklu gruplardan oluşan bu koalisyonun ilk kolektif eylemi, Tahran Üniversitesi mitingi olmuştur. Bu miting, kadın hareketi açısından bir dönüm noktasıdır. Mitingde öncelikle kadınların haklarını muğlak İslami ilkelere dayanan ya da kadın haklarını radikal ve muhafazakâr yorumlara dayandıran maddelerin kaldırılmasını içeren anayasal reform talebinde bulunulmuştur. Sonraki hedefler aile hukuku reformu ve daha başka kadını dışlayıcı yasalardır. Söz konusu miting, güvenlik güçlerinin sert müdahalesi ve engellemelerine rağmen her jenerasyondan ve ideolojik kesimden binlerce kadının bir araya gelmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu miting, o zamana kadar kadın sorununun çözümü için angaje olmamış, her türlü eylemin dışında kalmayı tercih etmiş kadınların kadın hareketine katılımlarını sağlamıştır. Burada kadın hareketinin henüz merkezî bir otoriteye sahip olmaması, çok başlı olması ve yatay bir ağ olarak gelişmesinin sistemin bu harekete karşı mücadelesini zorlaştırdığı belirtilmelidir. Kadın hareketi açısından avantaj teşkil eden noktası hareketin siyaset arenasına yerleşmesine olanak sağlaması olmuştur.

Radikal Muhafazakâr Dönemde Kadın Aktivizmi: 2005-2013

17 Haziran 2005'te gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimini özellikle başkentli birçok kadın boykot etme kararı alırken muhafazakâr güçler özellikle daha geleneksel ve muhafazakâr olan küçük şehirlerde ve taşrada, radikal muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinejad'ın seçilmesi için çalışmalarda bulunmuşlardır. 24 Haziran'da gerçekleşen seçimin ikinci turunun neticesinde Rafsanjani'ye karşı Ahmedinejad

seçimden galip çıkmıştır. Böylece devrim sonrası en çok kadınların muzdarip oldukları radikal bir dönem başlamıştır.

2006 yılı Nisan ayından itibaren kılık kıyafet kurallarına uyumu ya da daha geniş anlamda İslam'a uygun yaşam biçimini benimsetmek maksadıyla kurallar önceki yıllara göre ağırlaştırılmıştır. Sistem, resmî kılık kıyafete "İslam'a uygun olan" kılık kıyafet derken 1991 tarihli Ceza Kanunu incelendiğinde "Genel Ahlak Karşı Suçlar" başlığı altındaki madde 638'e ek notta "Uygun bir başörtüsü takmadan toplum içine çıkan kadınlar on günden iki aya kadar hapis cezasına veya 50.000 riyalden 500.000 riyale kadar para cezasına çarptırılmalıdırlar." ifadesi yer almaktadır. Bunun dışında Ceza Kanunu'nda kılık kıyafete dair herhangi bir ifade yer almamaktadır (Refworld, t.y.). Kadınlar saçlarını, boyunlarını, ayak bileklerini tamamen örtmek ve vücut hatlarını belli etmeyecek kıyafetler giymek zorundadır. Renkli başörtüsü veya saçlarını tam örtmeyecek gevşek bir şekilde bol başörtüsü takmaları, dar pardösüler veya kısa pantolonlar giymeleri, makyaj yapmaları; yabancı basının dile getirmiş olduğu resmî kılık kıyafet ihlalleri arasındadır. Yine yabancı basına yansıyan haberlere göre İslam'a uygun kılık kıyafet kurallarını uygulamaya yönelik olarak bir "baskı kampanyası" başlatılmıştır (Refworld, 2008).¹⁰ Bunlara ek olarak gençler arasındaki İslami olmayan davranışlara ve toplumsal yozlaşmaya karşı mücadele etmek maksadıyla "özel birimlere" başvurulmuştur.

2005 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Hatemi tarafından hazırlanan İffet ve Tesettürü Yayma Programı, Kültür Devrimi Yüksek Konseyi tarafından onaylanarak 2006 yılında Ahmedinejad yönetiminde kurulan İrşad Devriyeleri ile uygulamaya geçmiştir (Şafak, 2022). Temel varlık sebebi Batı kültürel işgaline karşı mücadele etmek olduğu ilan edilen ahlak polisi, hicabın kadınlar tarafından uygun şekilde örtüldüğünü, İslam'a uygun kılık kıyafetin hem erkekler hem de kadınlar tarafından giyilmiş olduğunu denetlemekle görevlidir. Bu doğrultuda yolda "suçlu" vatandaşı durdurup onu kınayıp ona ceza kesebilmektedir. Ahmedinejad iktidarında vatandaşların özellikle de kadınların üzerlerinde hissettikleri baskı farklı tepki biçimleri yaratmıştır (Toor, 2016).¹¹ Yalnızca kadınlara kılık kıyafet konusunda baskı kurulmadığı, en parlak oldukları eğitim alanında kadınların önüne birtakım engeller konulduğu da belirtilmelidir (Baneinia ve Orhan, 2021, s. 1914).¹²

Radikal muhafazakâr cumhurbaşkanının yönetim anlayışının yükünü en çok çeken kadınlar, kendilerince baskılara tepki koymaya çalışmışlardır. Bu da kadınların politizasyonuna yol açmıştır. Daha önce 12 Haziran'daki Tahran Üniversitesi mitinginin yaratmış olduğu sonuç gibi sayısız genç kadının kadın hareketine dâhil olmasıyla kadınlar toplantılarda bir araya gelerek sisteme taleplerini yerine getirtmek için nasıl hareket etmeleri gerektiği üzerinde tartışmalar yürütmüşlerdir. 2006 yılı 8 Mart Dünya (Emekçi) Kadınlar Günü İran kadın hareketinin varlığını hatırlatmak ve canlandırmak için önemli bir vesile olmuştur.

Tahran ve birçok şehirde faaliyetler düzenlense de başkentin merkezinde bir parkta düzenlenen miting en önemlisidir. Miting başlamadan evvel parka gelen, aralarında aktivist şair Simin Behbehani'nin de bulunduğu yüzlerce kadın ve erkek, kolluk kuvvetlerince tutuklanmış; şiddetli saldırıya ve hakaretlere uğramışlardır. Bu olay barışçıl bir eyleme karşı uygulanan şiddetin uluslararası kamuoyu tarafından duyulmasını sağlamıştır.

Prensipite Hamandisi Zenan koalisyonu 2006 yılında yeni bir miting hazırlığı içerisinde olmuş ama Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte kolluk kuvvetlerinin eylemcilere karşı sert müdahalesi koalisyonun dağılmasına neden olmuştur. Dağılmaya rağmen eylemlerini sürdüren bazı kadınlar, 12 Haziran günü Tahran Haftom-e Tir meydanında kadına yönelik ayrımcı yasalara karşı protesto amaçlı bir miting gerçekleştirmişlerdir. Polis şiddeti ve çok sayıda aktivistin tutuklanmasına karşın kadın hareketinin kazanımı, sade vatandaşın kadın sorununa ilgisinin çekilmiş olmasıdır (Maddah, 2010, s. 201). Öte yandan, yasal reformların gerekliliği hususunda kadınlar arasında konsensüs söz konusuken birçok kadın, kadınların neye karşı geldiklerinden çok ne istediklerine odaklanan, en acil taleplerinin yer aldığı ortak bir metnin, bir kadın şartının olması gerekliliğine inanmaktaydı. Buradan hareketle feminist internet sitesi Meydaan, Ekim 2006'da bir proje başlatmıştır (Hoodfar ve Sadr, 2012, s. 63). Birçok şehirde aylarca süren konuşma ve toplantılar neticesinde 9 Ocak 2007 tarihinde organizasyon komitesi bir araya gelerek bir sözleşmenin (Mensur-i Zenan-i İran) ortaya çıkışına katkı sağlayacak kadınlara bir davet mektubu göndermiştir (Hoodfar, 2013, s. 15).

Yukarıda yer verilen gelişmelerin ardından kadın hareketi içerisindeki farklı gruplar aylarca benimsenmesi gereken stratejilere ilişkin iç tartışmalar yürüterek yeni stratejiler ortaya koymuşlardır. Bu kapsamda resmî başlangıç tarihi 27 Ağustos 2006 olan "Bir Milyon İmza" kampanyası başlatılmıştır. İmza metninin içerisinde yer alan talepler arasında evlenme veya boşanma hâlinde kadınlara erkeklerle eşit haklar verilmesi, çok eşliliğin ve geçici evliliğin kaldırılması, cezai sorumluluk yaşının hem kız hem de erkek çocuklar için 18 yaşa çıkarılması, kadınların çocuklarına vatandaşlıklarını verebilmeleri, diyet ve miras haklarında cinsiyet eşitliği, namus cinayetlerinde suçlulara verilen cezaları azaltan yasalarda reform ve mahkemede eşit ifade hakları yer almaktadır (Maddah, 2010, s. 201). Kampanyanın kurucularından Mansure Şocayi'nin belirtmiş olduğu gibi kampanyanın amacı tamamen hukuki olup ideolojik mahiyet taşımamıştır. Kanun koyucunun kadın aleyhine ayrımcı yasaların kaldırılması yönünde anayasal reform gerçekleştirmesi ve geniş bir kadın ağının kurulması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda mevcut yasalardaki cinsiyet eşitsizliğini gözler önüne seren ve pedagojik bir kitapçık hazırlayan Şirin Ebadi'nin bu kitapçığı, gizli olarak bastırılıp dağıtılmıştır. Böylece İslami, seküler, ateist, feminist vs. her kesimden kadınların bir araya geldikleri geniş bir koalisyon kurulabilmiştir. Ayrıca kadınları hukuki

konularda ve feminizm konusunda bilgilendirmek için gizli atölyeler düzenlenmiştir (Sarret, 2011). Neticede kampanya birtakım yasal değişiklikleri sağlamıştır.¹³ Cinsiyet eşitliği söylemi 2009 Cumhurbaşkanlığı Seçimi kampanya sürecinde ortaya çıkarak hem sivil toplumun hem de hükümet organlarının lügatlerine girebilmiştir (Maddah, 2010, s. 201). Bunlara paralel şekilde kampanya sürecinde kadınların “Kadınların taleplerini oylayacağız.” sloganını atmaları, iktidarın seferber olmaya hazır örgütlü bir kadın hareketinin varlığını anlamasını sağlayarak onu harekete geçirmeye yaramıştır.

12 Haziran 2009 tarihli cumhurbaşkanlığı seçiminin neticesinde dört adaydan biri olan Ahmedinejad, yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimdeki usulsüzlük ve seçim hileleri iddiası sonucu adaylardan Mir Hüseyin Musevi'nin destekçilerinin sokaklara dökülmesiyle Azadeh Kian-Thiébaut'nun “devrimsiz bir ayaklanma” (Kian-Thiébaut , 2012, s. 190) olan Yeşil Hareket meydana gelmiştir. Aşağıdan yukarıya bir değişim sağlamak için sivil toplum içerisinde çıkarak Tahran'dan doğan ve diğer illere de yayılan Yeşil Hareket içerisinde yine toplumsal değişim aktörleri olarak kadınlar yeniden ortaya çıkmışlardır. Sayıları 28.000 olarak kaydedilen derneklerde veya STK'lerde – bunlar arasında hayırsever faaliyetlerde bulunan, kadın ve çocuk haklarını savunan veya çevreci 800 kadın STK'si mevcuttur – toplumun en aktif kesimleri (katılımcıların çoğunluğu yüksek diplomalara sahip 40 yaş altı gençler) organize olmuşlardır. Kadınların harekete yoğun katılımları Kian-Thiébaut'nun (2012, s. 189) ifadesiyle “(...) toplumsal değişimlerde oynadıkları rolü bir kez daha göstererek vatandaşlık ve demokrasi mücadelelerinin önemini vurgulamıştır.”

2013 Yılından Mehsa Emimi Protestolarına İran'da Kadın Aktivizmi

2013 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinden birkaç gün önce, 11 Haziran'da aralarında Zehra Şocayi, Şehla Şirket, Nergis Muhammedi, Faize Haşimi Rafsancani, Nuşin Ahmedi Horasani gibi isimlerin bulunduğu kadınlar, cumhurbaşkanı adaylarına taleplerini duyurmak için bir toplantı organize etmişlerdir (Medrese-i Feministi, t.y.). Bu toplantı, ortak çıkarlar çerçevesinde değişim talep eden üç farklı grubu temsil etmesi bakımından önemlidir; Kadın haklarını savunan yönetici gruplar içindeki kadınlar, sivil toplum kuruluşlarında örgütlenen kadınlar ve toplumsal cinsiyet politikalarına meydan okuyarak günlük yaşamlarında direnen bireysel kadınlar. Cumhurbaşkanı adayları arasında bu organizasyona kadınların taleplerini dinlemeleri için temsilciler gönderen tek kişi Hasan Ruhani olmuştur (Tohidi, 2016, ss. 82-83). Sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi için yasal düzenlemelerin gerekliliği, yönetim kademelerinde kadın kotalarının oluşturulması, başta eğitim alanında olmak üzere cinsiyet ayrımcılığı içeren uygulamaların kaldırılması, kadınlara özgü platformlar aracılığıyla medyanın bağımsız ve aktif kullanımı söz konusu talepler arasında yer almıştır (Medrese-i Feministi, t.y.). Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle, radikal muhafazakâr siyasetten sonra ılımlı bir yönetim anlayışına geçiş süreci başlamıştır. Kendisi

seçildikten sonra aralarında önde gelen kadın hakları savunucusu Avukat Nesrin Sutude'nin de bulunduğu bir dizi siyasi mahkûm serbest bırakılmıştır. Ayrıca Zenan-i Emruz gibi bazı dergiler yeniden faaliyete geçmiştir (Tohidi, 2016, s. 83).¹⁴ Bu olumlu gelişmeler bir yana dönemin siyaset tarzı, kadın aktivizmini de etkilemiştir. Kadınların merkezsiz ve örgütsüz bireysel eylemlere yöneldiği görülmüştür.

İran içindeki veya “diasporadaki” İranlı kadınların sisteme yönelik eleştirileri bu dönem farklı direniş biçimleriyle görünürlük kazanmıştır. 2013 yılında, diasporadaki İranlı Gazeteci Mesih Alinejad'ın zorunlu örtünme yasalarını eleştirmek amacıyla “Benim Gizli Özgürlüğüm” başlığıyla açtığı Facebook sayfasında yaptığı paylaşımlar, Facebook'a erişimin engellenmesine rağmen büyük destek almıştır. İran'ın her yerinden kadınlar, kamusal alanlarda saçlarını özgürce gösteren fotoğraflarını, sosyal medyada paylaşmaya başlamıştır. Bu sürecin “Beyaz Çarşamba Hareketi” adını alan bir kampanyaya dönüşmesiyle kampanya İranlı kadınların başörtüsü takmayı veya takmamayı seçme haklarının olması gerektiği mesajını vermiştir.

İran'da farklı bir kadın aktivizmi dalgası ise 27 Aralık 2017'de meydana gelmiştir. Tahran'ın en işlek caddelerinden biri olan Devrim Caddesi'nde başörtüsünü bir sopaya bağlayan Vida Muvahhid, bir elektrik direğinin üzerinde bu sopayı beyaz bayrağı andıran biçimde sallayarak kadınlara yönelik başörtüsü mecburiyetini protesto etmiştir. Akabinde “İnkılap Caddesi Kızları” ismini alan bu eylem, sosyal medya aracılığıyla yayılarak ülke içinden ve dışından büyük destek görmüştür (Mahmoudi, 2019, s. 18). Söz konusu görüntülerin sembol hâline geldiği bu eylem, birçok kadın tarafından benimsenerek yalnızca Tahran'la sınırlı kalmamış, ülkenin farklı şehirlerinde de görülmüştür. Örgütlü olmayan kadınların bireysel olarak giriştikleri bu hareket, “toplumda düzeni/barışı bozmak” gibi gerekçeler sebebiyle olası tutuklanmanın önüne geçen bir form şeklindedir. Örgütsüz, sessiz, merkezsiz ve zorunlu örtünme uygulamasına karşı olan bu eylemler hem erkek hem kadınların katılımlarıyla toplumda yaygın memnuniyetsizliği gösteren organik sivil bir hareket niteliği taşır (Hoodfar, 2018). Eylem destek görmesine rağmen beklenen etkiyi gösterememiştir. Bunun temel sebepleri şöyle özetlenebilir: 2009 Yeşil Hareket'in sert bir şekilde bastırılmasından sonra devletin bu gibi hareketlere karşı reflekslerinin katı olması; ekonomik gerilemenin tetikleme sonucu halkta özellikle alt gelir gruplarında ekonomik talepler içeren yaygın hoşnutsuzluğun bu dönem baskın olması ve en nihayetinde İran'daki gençlerin bağımsız bir aktör olarak sahneye çıkamaması (Horasani, 2018). Kısacası, İnkılap Caddesi'nin Kızları eylemleri kadınların kamusal alanlarda görünürlük kazanma çabasına dönük cesur bir girişim olmasına karşın hem ekonomik sorunların neden olduğu memnuniyetsizlikler hem de sistemin bu hareketlere 2009'dan sonra sert müdahalesi arasında sıkışmış ve eylem adeta seslendirilmeden boğulmuştur.

Bir başka bireysel eylem örneği, Seher Hüdayari'nin kendini yakması şeklinde 2019 yılında meydana gelmiştir. Kadınların stadyumda maç izlemelerinin devrimden beri yasak¹⁵ olması nedeniyle stadyuma erkek kılığında girmeye çalışırken yakalanan ve gözaltına alınan Hüdayari “toplum içine başörtüsüz çıkmak” suçuyla yargılanmıştır. Davası ertelenerek şartlı serbest bırakılan genç kadın altı ay ila iki yıl kadar hapis cezasına çarptırılacağını duyması üzerine Tahran'daki mahkemenin önünde kendisini yakarak hayatını kaybetmiştir. Sosyal medyada bu olay İranlı kadınlar aracılığıyla #Bluegirl – Mavi Kız ismini Tahran'daki İstiklal takımının renginden alır – etiketiyle paylaşılmıştır. Söz konusu bu eylemler, sosyal medyanın bir farkındalık yaratma suretiyle kadınlar tarafından seslerini duyurma aracı olarak nasıl aktif kullandıklarını göstermektedir.

Kadınlar, dergiler yoluyla bu dönem de sorunlarını tartışmaya devam etmişlerdir. Örneğin Zenan-i Emruz, 2014 yılında beşinci sayısında beyaz evliliği eleştiren bir yazı yayımlayarak bu evlilik türünü uygulayan kadınlarla yapılan röportajlara yer vermiştir (Nakanishi, 2021, s. 88). Dergi, söz konusu yazısı nedeniyle altı ay kadar bir süre kapatılma cezasıyla karşı karşıya kalmıştır. Kapatılmanın ardından yayınlarına devam eden dergi, 2017 yılında meydana gelen İnkılap Caddesi Kızları eylemleri üzerine “Başörtüsü Takmamakla Suçlananların Hakları ve Cezaları” başlıklı bir yazıya yer vererek bu yazıda başörtüsü mecburiyetinin açıkça yasal bir zemininin olup olmadığı ve kadınların internette yayımlanan başörtüsüz görüntülerinin toplum içinde başörtüsünü emreden yasanın ihlali olarak kabul edilip edilmemesi gerektiğini sorgulamıştır (Gordi, 2019). Zenan-i Emruz'un bir önceki dönemlerde olduğu gibi ülke içi meselelere odaklandığını gösteren bu örneklerin yanı sıra bu dönem özellikle feminist çizgide cinsiyet eşitliği, Batı tarzı birlikte yaşama ve uluslararası evlilik gibi konuları da ele aldığı ve mülteci krizi, su sorunları gibi uluslararası boyuttaki sorunlara da uzandığı ifade edilmektedir (Nakanishi, 2021, s. 92).

Yukarıda sunulan bilgilerden hareketle Ruhani yönetiminin kadınlara yönelik politikalar izleme konusunda başarılı olduğu söylenemez. Bir kadın bakanlığı kurma ve üç kadın atama sözünü vermesine rağmen bu sözler tutulmamıştır. Bunun yanı sıra kadınlara ait bazı yayın organları kapatılmış, Nesrin Sutude ve Nergis Muhammedi gibi kadın aktivistler tutuklanmıştır (Parsa, 2021). Bu dönem, yönetsel alanın yanı sıra kadınların hak arayışları yaptırımlar ve ekonomik sorunlar nedeniyle ekonomi temelli protesto dalgalarının (Aralık 2017-Ocak 2018 ve Kasım 2019) gölgesinde kalmıştır. Fakat her ne koşulda olursa olsun kadınlar, toplumda kendilerini değişimin temsilcisi olarak konumlandırmaktan vazgeçmemişlerdir. Onlar, hayatlarının “ev işlerinin ötesinde olduğu” bilincinde kamusal alanda tıpkı zorunlu örtünme yasalarına karşı geldikleri gibi kendi tercihlerini yapmayı isteyerek ani değişimler barındıran devrimden çok evrime inanmış ve küçük adımlarla kadın haklarında iyileştirme talebinde olduklarını ifade etmişlerdir (Salehi vd., 2020). Bu isteklerini ve hoşnutsuzluklarını özellikle eğitilmiş

genç kadınlar sosyal medyanın kamuoyu oluşturmadaki rolünü kullanarak ve farklı kadın ya da gruplarla temas kurarak dile getirmişlerdir. Kadınların örgütsüz, merkezsiz, köklü değişimden ziyade reform hedefleyen bireysel eylemleri, zincirleme eylemler meydana getirerek sistemin kırmızı çizgilerine meydan okuyan bir boyutta görünürlük kazanmıştır.

2021 Cumhurbaşkanlığı Seçimleriyle, İbrahim Reisi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle muhafazakâr bir yönetim iktidara gelmiştir. Reisi, değişim talebinde bulunan kadınlara daha fazla özgürlük ve eşitlik tanıyan detaylı bir vizyon ortaya koymamıştır. Öte yandan yönetimin muhafazakârlaşmasının, Ahmedinejad yönetiminde olduğu gibi kadınları daha da politize edebileceğini ifade etmek mümkündür. 2022 yılında meydana gelen Mehsa Emimi olayları olarak bilinen ve uzun süre devam eden protestolar İran'da bu döneme değin yapılan protestolardan farklılaşmıştır. Gösteriler, Kürt asıllı 22 yaşındaki Mehsa Emimi'nin 13 Eylül'de örtünme kurallarına uymadığı gerekçesiyle Tahran'da İrşat Devriyesi tarafından gözaltına alınması ve gördüğü kötü muamele sonucu – bu iddia yetkili makamlar tarafından reddedilmiştir – kaldırıldığı hastanede 16 Eylül'de hayatını kaybetmesi üzerine başlamıştır. Emimi'nin memleketi Sakkız'da (Kürdistan vilayeti) başlayan ve önde kadınların yer aldığı protestolar ülke geneline yayılmış, genç kızın adı sembol hâle gelerek sosyal medya aracılığıyla “Kadın Yaşam Özgürlük (#Zan_Zendegi_Azadi/ #Woman_Life_Freedom/Jin_Jiyan_Azadi)” sloganıyla İran içinden ve dışından destek gören kitlesel bir harekete dönüşmüştür. Kadınlar bu olaya ve zorunlu örtünme yasasına karşı tepkilerini saçlarını keserek ve başörtülerini çıkararak/yakararak göstermişlerdir.

Buraya kadar İranlı kadınların toplumsal hareketlerde daima aktif rol aldıkları görülmüştür. Emimi için adalet arayışının yanı sıra bir bütün olarak bakıldığında sistemin meşruiyetini de sorgulayan (“Diktatöre Ölüm!”, “İslami Hükümet İstemiyoruz!” gibi sloganların atılması) bu protestoları öncekilerden farklı kılan, kadınların başat aktör olmaları ve protestoların kadınların taleplerini merkeze alan bir form taşımalarıdır (Hoodfar, 2022). Bunun yanı sıra protesto tarzındaki değişikliğe de dikkat çekilmektedir. Protestocuların tek bir merkezde toplanmaktan ziyade dağınık olarak farklı yerlerde toplanmaları, Yeşil Hareket'teki gibi kolluk kuvvetleri tarafından hareketin hızlı bastırılmasının önüne geçmiştir (Ebadi, 2022). Nitekim olayların bastırılma çabalarına rağmen protestoların ülkenin her köşesine yayılarak uzun soluklu olmalarının nedeni, farklı aktörlerin çıkarlarının kesişiminin tezahürü ile açıklanmaktadır. Yani toplumsal öfkenin kitlesel dışavurumu; kadınlar, gençler, öğrenciler, Kürtler ve diasporanın etkisiyle geniş çaplı boyutlara ulaşmıştır (Nikfar, 2022). Ülkedeki ekonomik sorunlar ve halkın yaşam standartlarındaki düşüş göz önünde bulundurulduğunda; bu dönem, merkezinde kadınların olduğu protestoların bireysel ve düzensiz eylemler aracılığıyla değil, toplu eylem biçimi olarak görünürlük kazanması, kadın aktivizmde bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

Sonuç

İran'da kadın hareketinin ortaya çıkışına ve gelişimine bakıldığında, ithal fikirlerden ziyade köklerini kendi içinde barındırdığı ve bu doğrultuda ilerleme kat ettiği görülmektedir. Homojen bir kadın hareketi İran'da gelişmemiş, devrimden sonra yukarıdan aşağıya dayatılan İslamileştirme politikalarına karşı dönemseller olarak farklı direniş biçimleri ortaya çıkmıştır. Devrimden sonra kadınlar, bir ideolojiye bağlı siyasi faaliyetlerde bulunmaktan ziyade devletin cinsiyet eşitsizliği getiren politikalarına karşı durmuşlardır. 1990'lı yıllara ve 2000'li yılların ilk on yılına bakıldığında, kadınların kendilerine yönelik ayrımcılık uygulamalarına farkındalıklarının arttığı; böylelikle ortaya kolektif, düşünülmüş ve etkili dış bir eylem biçimi ile siyasi mücadelenin ortaya çıktığı görülmüştür. Kadınların mücadele alanları; dergiler, gazeteler ve kurdukları dernekler üzerinden şekillenmiştir. 2009 Yeşil Hareketi ile hız kazanan sosyal medyanın aktif kullanımı, kadınların taleplerini iletmede diğer geleneksel araçların yanında yer almıştır. Özellikle 2013 sonrası sosyal medya, kadınların taleplerini tüm dünyaya duyurma ve kadınlara zincirleme bireysel eylemler başlatma fırsatı sunmuş; dağınık, merkezsiz ve bireysel mahiyetteki eylemler yayılma imkânı bulmuştur. Fakat bu avantaj bir yana, kadın hareketinin bireysel eylemlere hapsolmesi, kitlesel gösterilerin önünü kapatmıştır. 2022 yılında cereyan eden Mehsa Emine protestoları ise bu noktada bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Merkezinde kadınların olduğu bu protestolar, farklı toplumsal kesimlerin de eklenmesiyle uzun soluklu ve kitlesel protestolar mahiyetinde görünürlük kazanmıştır.

Çalışmada vurgulandığı üzere kadın hareketi, farklı ideolojik temsillerden ve profillerden oluşan bir kompozisyon şeklindedir. İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik özünü yansıtan ve ideal Müslüman kadın prototipi öngören ve devletin resmî ideolojisi gereği hiçbir zaman müzakere konusu olmayan zorunlu örtünme yasaları, kadınlar için eleştiri unsuru hâline gelmiş ve Mehsa Emine protestolarıyla eleştirinin ötesinde kitlesel gösterilere evrilmiştir. Değişim peşinde olan kadınlar hem zorunlu örtünme yasasına hem de toplumsal cinsiyet ayrımına karşı çıkmayı bırakmamışlardır. Kadınların bundan sonraki süreçte özel ve kamusal alanlarda erkeklerle eşit şartlarda olma talebinden asla vazgeçmeyecekleri aşîkârdır. Elbette merkezî aktörler olarak kadınların başını çektikleri protesto döngüleri devam edecek ve tüm eylemlerinin neticesinde olduğu gibi kazanımları olacaktır. Son olarak, öncesinde siyasi sistemi yıkmaya çalışmadan, ataerkil düzene uygun olarak oluşturulan yasaları sorgulayarak hak arayışlarına başlayan başta kadınlar ve sonrasında tüm muhalifler; haklar, özgürlükler ve ülkedeki tüm olumsuzlukların sorumlusu olarak molla rejiminin yıkılmasını talep etseler de son protestolara dayanarak ülkede bir rejim değişikliği öngörmek hâlâ gerçekçi değildir.

Extended Abstract

This article aims to analyze the emergence of the women's movement in Iran and its evolution towards a feminist movement. To this end, while examining the women's movement in Iran, whose origins date back to the 19th century, the issue of women and women's struggle for their rights during the Qajar and Pahlavi dynasties were first addressed so as not to miss the historical context. The role and struggle for the status of women during the 1979 Revolution and the Islamic Republic led by Khomeini were analyzed subsequently. On this basis, the evolution of the Iranian women's movement was examined in four successive periods: 1-) 1989 -2005, the period when women's efforts in favor of equal rights and Islamic feminism emerged in Iran 2-) the period approximately nine years which began in 2005 and during which the pressure of power increased particularly on women 3-) The period which begins with the year 2013 when a liberal air was felt and ended in 2022 4-) The year 2022 where the protests on Mahsa Amini's death took place.

At the end of the analysis, it turns out that the women's movement in Iran has its own roots, although it is influenced by ideas imported from the West. A homogeneous women's movement did not develop in this country. Different forms of resistance emerged periodically against the Islamization policies imposed from the top down after the Revolution. After the Revolution, women opposed state policies that created gender inequality rather than engaging in political activities based on ideology. During the 1990s and the first decade of the 2000s, women became more aware of discriminatory practices against them. This is how a collective, thoughtful, and effective form of women's political action and struggle emerged. The areas of women's struggle were shaped by magazines, newspapers, and associations created by women. Social media, which accelerated during the Green Movement in 2009, constitutes an effective tool for conveying women's demands. It was especially after 2013 that social media allowed women to announce their demands to the world and launch individual chain actions. Likewise, thanks to social media, dispersed, decentralized, and individual feminine actions have found the opportunity to spread. However, this advantage aside, the confinement of the women's movement to individual actions prevented mass protests. The protests on Mahsa Amini's death, which took place in 2022, constitute a breaking point at this stage. Women at the center of these protests have gained visibility and duration as mass protests by adding different social segments.

As highlighted in the study, the women's movement comprises different representations and ideological profiles. The laws on the compulsory wearing of the veil, which reflect the ideological essence of the Islamic Republic and define the ideal prototype of the Muslim woman, and which are never the subject of negotiations due to the official ideology of the State, have become an element of criticism by women. Furthermore, the contentment of criticism of the laws was

overtaken and replaced by mass protests with Mahsa Amini's death. Women seeking change have continued to oppose both the law on compulsory veiling and discrimination based on sex. Women will never give up their demand to be on an equal footing with men in the private and public spheres. The cycles of protests they lead as central actors will continue, and they will surely gain thanks for all their actions. Finally, although women started to seek their rights by questioning the laws established following the patriarchal order without trying to destroy the political system, all opponents demanded the overthrow of the mullah regime as responsible for the deficiencies in the realm of rights and all evils in the country, it is still unrealistic to foresee a regime change based on the latest protests.

Notlar

¹ İran, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türk, Hint ve Rus devletleri gibi bazı aracı devletler sayesinde Aydınlanma Felsefesi ve Fransız İhtilali'nin öncü fikirleriyle tanışmıştır.

² Shuster, İran Meclisi tarafından hazinekar olarak (Mayıs-Aralık 1911) atanmıştır. Dolayısıyla Meşrutiyet Devrimi sürecinde İran'da meydana gelen olayları yakından izleyebilmiştir.

³ Babilik, inkâr yoluyla boşanmanın yanı sıra çok eşliliği de caydırmıştır. Kurretü'l Ayn da bu yeni dinin savunucusu olmak için eşini terk etmiştir. Haziran 1948 tarihinde İslam ve Babilik'in ayrımını resmileştiren Babi konferansında başörtüsünü tüm gözler önünde çıkarmıştır. Babilik, kadının sosyal yaşama katılımına ilişkin birçok sosyal tabuyu da reddetmiştir.

⁴ 9 Ocak 1963'te açıklanan Beyaz Devrim'in programı, toprağın yeniden dağıtımını ve kadınların oy kullanma hakkını içermektedir.

⁵ 1967 yılına kadar aile hukukunun temel referansı dindir. 1933 yılında kabul edilen Medeni Kanun geniş ölçüde din temelli hazırlanmış ve örfi birtakım kurallar (aile reisinin ve kamusal alanda otoritenin erkek olması gibi) değişmemiştir. Dinî mahkemeler 1936 yılına kadar kaldırılmamışlardır. Erkeğe eşini boşama hakkı ile çok eşlilik, muta nikâhı (geçici nikâh) yürürlükte kalmıştır. Ayrıca İslam'a aykırı olması nedeniyle gayrimüslim erkek ve Müslüman kadının birliktelik yasağı da mevcuttur.

⁶ Amacı farklı kadın gruplarını bir şemsiye altında toplamak olan WOI'nin 1975 tarihli Aile Koruma Kanunu'nun oluşumunda etkisi olmuştur: Kadınlar için asgari evlilik yaşı 15'ten 18'e, erkekler içinse 18'den 20'ye çıkarılmıştır. Ayrıca kadınlara Aile Mahkemelerine geçerli boşanma talepleri sunma konusunda erkekler ile eşit haklar tanınmıştır. Ek olarak annelerin çocuklarının velayetini almasına izin verilmiş, bu konuda yargı yetkisi, Aile Koruma Mahkemelerine devredilmiştir.

⁷ 1982 yılında birinci yasama dönemi milletvekilleri geçici hükûmetin belirlemiş olduğu asgari evlilik yaşını şeriata aykırılık gerekçesiyle yeniden görüşmüşlerdir. Yasanın yeni hâli şu şekildedir: "Buluğ (ergenlik) çağına gelmeden evvel evlenmek yasaktır." Buluğ çağı kızlarda 9 erkeklerde 15 yaşında başlamaktadır.

⁸ Devrimin ilk yıllarından itibaren muhalif olarak görülen grupların tasfiye edilmelerinin kadınların örgütlenememelerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. 1980'li yıllar itibarıyla yaşanan iktidar mücadelesinde liberaller saf dışı bırakılırlarken solcu ve laik unsurlar şiddet kullanılarak bastırılmışlardır. Öte yandan, devlet ile devrimci kurumlar da din adamlarının kontrolüne girmişlerdir. Ayrıca tüm muhaliflerin "devlet düşmanları" olarak görüldüğü İran-İrak Savaşı kontekstinde kadın muhalefetinin de sesi kısılmış ve kadın statüsüne dair tartışmalar bastırılmıştır. Nihayetinde kadın, İslam'ın ve ulusun şanı için savaşa insan gücü üretecek anne ve eş rolüyle sunulmaya devam edilmiştir.

⁹ Seçimlerde aday adayları arasında bir kadının da yer almıştır. İslamcı-feminist aktivist ve devrimci liderlerden Ayetullah Mahmud Talegani'nin kızı Azam Talegani'nin adaylığı, Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK) tarafından onaylanmasa da İran'da bu makama kadının gelmesini reddeden yasalara meydan okuma niteliğindedir.

¹⁰ Kanada Göçmenlik ve Mülteci Komisyonu'nun raporuna göre otoritelerin uygun kılık kıyafet kuralını ihlal edenlere yönelik uygulamalarından bazıları şunlardır: İlgililere kılık kıyafet kurallarını ihlal etmeyeceklerini beyan ettikleri bir söz mektubu imzalatmaları, sözlü kınamada bulunma, onları kırbaçlama, para cezasına veya üç ay hapis cezasına çarptırılmaları, kurallara uyulması konulu derslere katılım zorunluluğu, toplum içerisinde davranış konusunda oryantasyon dersleri almamaları.

¹¹ 2016 yılında kurucuları arasında insan hakları aktivisti Firuzeh Mahmoudi'nin de bulunduğu Guershad isimli akıllı telefon haritalama uygulaması, ahlak polisinin başkent Tahran'daki konumunu kullanıcılarına bildirmek ve böylece polisten kaçışlarını sağlamak için tasarlanmıştır. Mehsa Emini'nin ölümünün ardından uygulama içeriği güncellenmiştir. Ayrıca kullanıcılarına polisin konumunu bildirmektedir.

¹² 2005 yılında kurulan yeni hükümet kadınların yükseköğrenim görmelerinin önüne engel koymuştur. Üniversite giriş sınavının ilk aşamasını geçtikten sonra adaylar eğitim almak istedikleri alan tercihinde bulunmaktadırlar. Toplam 77 alanda kadınların eğitim almaları engellenmiştir.

¹³ Miras ve diyet hakları yasalarında küçük reformlar gerçekleşmiştir; çok eşliliği erkekler için kolaylaştıracak yeni bir yasa tasarısına karşı oy kullanması için meclise baskı yapılmıştır; daha erken yaşta evlilikler yapıldığından kızlar için yasal evlilik yaşının 13 olduğu yeniden ilan edilmiştir; boşanmış kadınların çocuklarının velayetlerini alma hususunda görece olumlu değişim gerçekleşmiştir.

¹⁴ Zenan dergisi 2008 yılında kapatılması nedeniyle 2014'te yayın hayatına Zenan-i Emruz adıyla devam etmiştir.

¹⁵ İranlı kadınlar, devrimden sonra ilk defa 2018 FIFA Dünya Kupası vesilesiyle Azadi Stadyumu'nda maç izlemişlerdir. İran futbol liglerini izlemeleri için stadyuma girmelerine izin verilmesi ise 2022 yılını bulmuştur.

Referanslar

Afary, J. (2009). *Sexual Politics in Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.

Afkhami, M. (t.y.). *An Introduction to the Women's Organization of Iran*. Foundation for Iranian Studies. <https://fis-iran.org/article/an-introduction-to-the-womens-organization-of-iran/>

Arjomand, S.A. (2009). *After Khomeini: Iran Under His Successors*. New York: Oxford University Press.

Baneinia, M. ve Dersan Orhan, D. (2021). *Women As A Political Symbol in Iran: A Comparative Perspective Between Pahlavi Regime and Islamic Revolution*. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1906-1919.

Başar, U. (t.y.). *İran'da İslami Feminizm Hareketi*. İram Center. https://iramcenter.org/d_hbanaliz/iranda-islami-feminizm-hareketi.pdf

Bayat, A. (2015). *İslam'ı Demokratikleştirmek: Toplumsal Hareketler ve Post-İslamcı Dönüş*. çev. Özgür Gökmen. İstanbul: İletişim Yayınları.

Behnam, D. (1991). *Reflets d'une révolution. Révolution française et modernisation de l'Iran*. *CEMOTI*, 12, 131-139.

Ebadi, Ş. (2022, Aralık 28). *The Iranian Feminist Movement...Why and How?*. Asharq Al-Awsat. <https://english.aawsat.com/home/article/4067756/iranian-feminist-movement-why-and-how>.

Gordi, K. (2019, Şubat 15). *Hukuk ve Mücâzat-ı Müthem be bi-hicabi*. *Zenan-i Emruz*, 15 Şubat 2019. <https://zananemrooz.com/article/حقوق%20%80%AD-%20%80%ACو%20%80%AD-%20%80%ACمجازات%20%80%AD-%20%80%ACمتهم%20%80%AD-%20%80%ACبه%20%80%AD-%20%80%AC/>

Hoodfar, H. (2013, Nisan 8). *Envers et contre tout: Le mouvement feministe en la République islamique d'Iran*. *Awid*. <https://www.awid.org/fr/publications/changer-leur-monde-les-mouvements-de-femmes-concepts-et-pratiques>

Hoodfar, H. (2018, Mart 6) *Iranian Women Risk Arrest: Daughters of the Revolution*. *The Conversation*. <https://theconversation.com/iranian-women-risk-arrest-daughters-of-the-revolution-92880>

Hoodfar, H. (2022, Kasım 2). *Iranian Feminism and "All These Different Kinds of Veils"*. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/news/q-and-a/iranian-feminism-and-all-these-different-kinds-of-veils>

Hoodfar H. ve Sadeghi F. (2009). Against All Odds: The Women's Movement in the Islamic Republic of Iran. *Development*, 52(2), 215-223.

Hoodfar, H. ve Sadr, S. (2010). Islamic Politics and Women's Quest for Gender Equality in Iran. *Third World Quarterly*, 31(6), 885-903.

Hoodfar, H. ve Sadr, S. (2012). Iran: politiques islamiques et femmes en quête d'égalité. *Cahiers du Genre*, 3, 47-67.

Horasani, N. A. (2018, Aralık 18). Çera Hareket-i Dohteran-ı Hıyaban-ı İnkılab Gostereş Neyaft. <https://noushinahmadi.wordpress.com/2018/12/>

Khosrokhavar, Farhad ve Oliver Roy. İran: Bir Devrimin Tükenişi. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Kian, A. (2010). Mouvements de femmes en Iran: entre l'islam et l'Occident. Christine Verschuur (Ed.), *Genre, postcolonialisme et diversité de mouvements de femmes*. Genève: Graduate Institute Publications.

Kian-Thiébaud, A. (2012). Iran: le mouvement vert, révolte sans révolution. *Tumultes*, 38-39, 187-199.

Ladier-Fouladi, M. (2015). La sécularisation par le bas en Iran: Femmes, familles et relations de genre. *Raison publique*. <https://raison-publique.fr/1809/>.

Maddah, H. (2010). Un million de signatures: Mouvement des femmes iraniennes. *Multitudes*, 43, 199-203. <https://www.cairn.info/revue-multitudes-2010-4-page-199.htm>

Mahdi, A. A. (2004). The Iranian Women's Movement: A Century Long Struggle. *The Muslim World*, 94(4), 427 - 448.

Mahmoudi, H. (2019). Freedom and the Iranian Women's Movement. *Contexts*, 18(3).

Medrese-i Feministi. (t.y.). Gozareş-i Tasviri-yi Neşt-i Hem Endişi-yi Piramun-i Mütalabat-ı Zenan. <https://www.feministschool.com/spip.php%20p?article7316>

Minoui, D. (2010). Iran: les femmes en mouvement. *Les Cahiers de l'Orient*, 3(99), 83-89.

Mir-Hosseini, Z. (2002). The Conservative - Reformist Conflict over Women's Rights in Iran. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 16(1), 37-53.

Mohammadi, M. (2007). Iranian Women and the Civil Rights Movement in Iran: Feminism Interacted. *Journal of International Women's Studies*, 9(1), 1-21.

Nakanishi, H. (2021). Impact of Iran-U.S. Relations on Women's Movement in Iran: From Ahmadinejad Era to Today. *JISMOR*, 16, 77-96. -

NCRI Women Committee. (2018, Ağustos 6). Les femmes et la Révolution constitutionnelle de 1906. <http://women.ncr-iran.org/fr/2018/08/06/les-femmes-et-la-revolution-constitutionnelle-de-1906/>

Nikfar, M. R. (2022, Eylül 21). Conbeş-i Zenan ve Ümid be İtila-yi Combeş-Umumi. Radio zamaneh. <https://www.radiozamaneh.com/731863>

Osanloo, A. (2009). *The Politics of Women's Rights in Iran*. New Jersey: Princeton University Press.

Paidar, P. (1995). *Women and the Political Process in Twentieth Century Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.

Papan-Matin, F. (2014). The Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989 Edition). *Iranian Studies*, 47(1), 159 -200.

Parsa, F. (2021, Haziran 21). After eight years as Iran's president, what is Rouhani's record on women's rights?. Middle East Institute (MEI). <https://www.mei.edu/publications/after-eight-years-irans-president-what-rouhanis-record-womens-rights>.

Rostami-Povey, E. (2016). *The Women's Movement in its Historical Context*. Tara Povey ve Elaleh Rostami Povey(Eds). *Woman, Power and Politics in 21st Century Iran*. New York: Routledge.

Povey, T. (2015). *Social Movements in Egypt and Iran*. London: Palgrave Macmillan.

Ramazani, N. (1993). Women in Iran: The Revolutionary Ebb and Flow. *Middle East Journal*, 47(3), 409-428.

Refworld. (t.y.). Islamic Penal Code of Iran. <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=52b812384>

Refworld, 2008. Iran: Enforcement of the Official Dress Code (2005 - Dec. 2007). <https://www.refworld.org/docid/47d65459c.html>.

Rouach, D. (2019). Comprendre les mutations qui affectent l'Iran à travers la question de la condition des femmes. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. IRIS Sup'.

Salehi A., Sebar, B., Whitehead D., Hatam N., Coyne E., ve Harris N. (2020), Young Iranian women as agents of social change: A qualitative study. *Women's Studies International Forum*, 79, 1-7.

Sarret, Q (27 Mayıs 2011). Être féministe en Iran, un combat contre l'oppression. TV5 Monde. <https://information.tv5monde.com/info/etre-feministe-en-iran-un-combat-contre-l-oppression-5848>

Sayın H. Ve Çırakoğlu A. (2019). İran'da Siyasal Ekoller Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 85-112.

Sedghi, H. (2012, Aralık 30). Feminist Movements iii. In The Pahlavi Period. Encyclopaedia Iranica, 26 Ocak, 2012. <http://www.iranicaonline.org/articles/feminist-movements-iii>.

Sedghi, H. (2007). Women and Politics in Iran Veiling, Unveiling, and Reveiling. Cambridge: Cambridge University Press.

Shuster, W. M. (1912). The Strangling of Persia. New York: The Century Co.

Sinkaya, P. A. (2010). İran İslam Cumhuriyeti'nde Kadın Meselesi ve İslami Feminist Hareket. *Akademik Ortadoğu*, 5(1), 43-65.

Sotoudeh M., Sotoudeh S. ve Sayyad A. (2023). Panopticon surveillance on Iranian women during the Pahlavi era, with concentration on the visibility and invisibility paradigms: the case of Dead End by Parviz Sayyad (1977). *Feminist Media Studies*, 23(1), 329-343.

Şafak, T. (2022, Ekim 4). İrsat Devriyelerinin Tarihçesi. İram Center. <https://iramcenter.org/irsat-devriyelerinin-tarihcesi/>

Tohidi, N. (2016). Women's Rights and Feminist Movements in İran. *SUR*, 24, 75-89.

Toor, A. (2016, Şubat 12). This app will help you avoid Iran's morality police. The Verge, <https://www.theverge.com/2016/2/12/10977296/gershad-app-iran-morality-police-women>